

Vizuális lehetőségek és a személyiség kapcsolata a környezettudatos gondolkodás kialakításában

CSEH GÁBORNÉ NAGY EMŐKE

csegabi@t-online.hu

IV. Béla Általános Iskola, Eger

Kulcsszavak: környezeti nevelés, vizuális inger, tudatformálás, alkotó tevékenység, érzékszervek

Érzékszerveink által kapott információk az ember megjelenésétől kezdve fontos szerepet töltenek be. Napjainkban ingerek ezrei érnek bennünket, melyek valamilyen céllal születnek, és valamilyen választ adunk rá szóval, tettel vagy érzelmekkel. Már fel sem tűnik, sőt igényünké vált, hogy ingergazdag környezetben éljünk, melyben tagadhatatlanul nagy szerepe van a vizuális élményeknek. Ezen élmények befogadása, feldolgozása, a rájuk adott reakció sokféle kombinációt ad, hisz „ahány ember, annyiféle”, de általános törvényszerűségek, összefüggések is megállapíthatók. E kapcsolatokat figyelembe véve lehet vizsgálni, hogy ha a környezettudatos gondolkodás szolgálatába szeretnénk állítani – mely kétségkívül nemes cél –, milyen vizuális lehetőségek állnak rendelkezésre. Hogyan fejtik ki hatásukat a személyiségre, s vajon milyen eredményeket érhetünk el a gyermekek hozzáállásában az alkotó munkán keresztül.

E kölcsönhatások vizsgálata nem egyszeri feladat, hiszen a vizuális világ kínálta lehetőségek száma és felhasználása a történelem során egyre bővült, és bővülni fog.

Bevezetés

„Hiszem, ha látom.”
„A szem a lélek tükré.”
„Nytott szemmel jár a világban.”
„Többet hiszünk a szemnek, mint a fülnek.”
„Több szem többet lát.”
„Hétszer nézzünk, egy csináljunk.”

(O. Nagy 1985)

Néhány példa csupán azokra a magyar nyelvben használatos szófordulatokra, melyek a vizuális élmények és az emberi személyiség közt teremt oly kapcsolatot, hogy akár forrása lesz egy későbbi cselekvésnek, vagy újabb beállítódás, életvitel, magatartás kialakulásának.

A vizualitás, a személyiség és a gondolkodásmód közti kölcsönhatások feltárása fontos eszköz lehet lényegük megértéséhez, s ahhoz, hogy tudatosan, célravezetően tudjuk felhasználni eme ismereteket. Ilyen szempontból van nagy jelentősége annak, hogy meg-

értjük a legfontosabb fiziológiai folyamatokat, megismerjük a technikai fejlődéssel folyamatosan változó vizuális lehetőségeket, és ezek hatásmechanizmusát.

Az utóbbi évtizedekben meghökkentő ütemben növekedett a televíziózásra, az internetezésre fordított idő mennyisége, tehát az igény a készen kapott vizuális élményekre. Egyre több és több vizuális inger ér bennünket, s ehhez alkalmazkodva az igényünk, befogadóképességünk is egyre nagyobb mind minőségben, mind mennyiségben.

A valóság megismerésének folyamata

A környezettudatos gondolkodáshoz vezető út többféleképpen bejárható. Annak feltárása, felismerése, hogy a szemünk segítségével kapott információk, ingerek, maga a vizuális világ tud-e és milyen módon tud ehhez segítséget adni, fontos, hiszen a technikai képek korában élünk, mindennapjaink részeként igényünk van a sokféle vizuális hatásra.

A múltbéli lehetőségek ismerete eszköz lehet a jövőben várható tendenciák prognosztizálásához, hiszen várhatóan egyre csak bővülni fog az eszköztár, így nagyon is számolni kell a gondolkodásmódra kifejtett hatásukkal. Mindehhez pedig segítséget nyújt annak az ismerete, hogyan is képes az ember megérteni a körülöttünk látható dolgokat.

Az objektív valóság – látvány, illatok stb. – az érzékelésen és észlelésen keresztül jut a tudatunkba. Az érzékelés és az észlelés a külvilág és a személyiség közötti közvetlen kapcsolat megteremtésének az alapját képezi. Az ismeretszerzés első és legfontosabb lépcsőfokát jelentik e folyamatok, általunk szerzünk tudomást a jelenségekről (Ádám 1976).

Az érzékelés az alapja valamennyi bonyolultabb és magasabb szintű megismerési folyamatnak. Az érzékelés nélkül nem lehetséges emlékezés, képzelet és gondolkodás.

Az ingernek meghatározott erősséget kell elérni ahhoz, hogy érzéklet keletkezzék. Az érzékelés alsó és felső küszöbe a különböző érzékelési területeken eltérő, és ugyanazon az érzékelési területen belül jelentősek az egyéni eltérések is. Sőt ugyanazon embernél is eltérhetnek különböző körülmények között. Az abszolút alsó küszöb értéke adja meg érzékenységünk fokát. Minél alacsonyabb e küszöb, annál nagyobb fokú az érzékenységünk (Ádám 1976).

Az érzékelés teljesítményét illetően másik lényeges kérdés, hogy milyen kicsiny változásokat tudunk felfogni az ingerek között. Ez is változik egyénenként és érzékszervenként: súlyérzékelésnél 1/30-cal, hangérzékelésnél 1/10-zel, látásnál 1/100-zal kell növelni az alapingert ahhoz, hogy az érzékelésben éppen észrevehető különbségek jöjjenek létre. A látásnál, a vizuális ingereknél tehát már igen kisfokú eltérést is észlelünk.

Észleléseink annak arányában, amilyen szerepük és jelentőségük van az ember életében, élményként is bekapcsolódnak. Maradandó nyomot hagyva, hatással vannak a személyiség további alakulására. Gondoljunk csak egy szép tavaszi napsütéses napra, amikor bárányfelhők sorakoznak az égen, a kertben bimbóznak a virágok, s mi egy nyugágyban élvezzük az egésznek a hangulatát és látványát. Megélt tapasztalatai alapján ki ne tudná ezt a képet elképzelni, felidézni az érzéseket, és ki ne vágyódna valami hasonló ismételt átélésére, mondjuk egy mennydörgős, zivataros délután helyett?

Az észlelés tehát a személyiség egészének teljesítménye. Az észlelésben mindig az egész ember vesz részt az észleléshez való viszonyával, szükségleteivel, érdeklődésével, törekvéseivel, kívánságaival és emocionális viszonyával. Ismereteink tartalmától függően nemcsak másként gondolkodunk, hanem másként is észlelünk. Az észlelés kapcsolatban van az észlelő egyén értelmi színvonalával is. A valóság különböző szintű értelmezésének megfelelően az észlelés színvonala is különböző.

A környezeti nevelés olyan értékek felismerésének és olyan fogalmak meghatározásának folyamata, amelyek segítenek az ember és környezete kapcsolatának megértésében; a kapcsolat értékeléséhez szükséges készségek és hozzáállás kifejlesztésében. Részt vesz benne a teljes személyiség, a teljes ember, aki mint minden élőlény, rá van utalva a környezetéből származó információkra, érzékeli a külvilágból érkező ingereket, és többnyire válaszol is rájuk, tehát kommunikál. Ebben a folyamatban valamennyi érzékszerv részt vesz.

Embernél, állatnál legfontosabb érzékelés a látás; a külvilágból származó információink legnagyobb részét így szerezzük. Viszont nemcsak látni kell, hanem meglátni is. Az észlelés során a logikai összefüggést is regisztrálnunk kell, ezért a megfigyelés az analízist, az értelmezést, ill. magyarázatot magába foglaló összetett tevékenység, s a valóságban összetett, szemléletes benyomások keletkeznek bennünk. A megismerési folyamat eredménye nemcsak érzéki kép, hanem a tárgy értelmes tudatosítása is (Atkinson et al. 1994).

A vizuális ismeretszerzés lehetőségei, és az emberre gyakorolt hatásai

A sokféle vizuális élmény és inger – beleértve a televízió, mozi, képek, internet világát is – annyira mindennapos és magától értetődő jelenléte miatt úgy tűnik, mintha mindenki pontosan értené a látott képek üzenetét. Mi, mint a vizuális élmények befogadói, mint fogyasztók élünk a médiával és vizuális élményekkel erősen átitatott környezetünkben.

Ezt a természetesnek tűnő kapcsolatot szükséges lenne tudatosabbá, kritikusabbá tenni, mely kapcsolat az immár csecsemőkoruktól igen sokféle vizuális élményekkel találkozó fogyasztókat, nézőket összefűzi. A vizuális ingerek szólnak hozzánk, és tudatosan vagy tudattalanul fejtik ki hatásukat.

Megkerülhetetlen hát, hogy a környezeti nevelés, tudatformálás területén ne foglalkozunk a vizuális élményekkel, lehetőségeivel, kihasználásával, hiszen mindennapjaink része a rengeteg vizuális élmény és inger. A szemünkkel észleljük leginkább a külvilág ingereit, és szerezzük meg – ha akarjuk, ha nem – az információink többségét.

Több ezer éves út vezetett a bennünket napjainkban bombázó vizuális élményekhez. Festmények, szobrok, épületek, könyvek, történelmi emlékek tömkelege árulkodik arról, hogy a vizuális élmények mindig is fontos, elsődleges szerepet töltek be az emberiség életében különböző okokból.

Évszázadok során az eszköztár egyre bővült. A technikai fejlődéssel közvetlen kapcsolatban álló médiumok gyorsan változóak, egy-egy felfedezés rendkívül dinamikus változást, számos új forma megjelenését eredményezték már idáig is.

A betű

Legismertebb médium (közeg, melyben a másoknak szánt közlés megfogalmazódik és terjed) minden bizonnyal az írott szöveg, de médiumnak tekinthetők a képek, a zörejek vagy szagok is, lényegében minden, ami körülvesz minket, ami tehát közvetett módon információt hordoz számunkra. Médium a könyv vagy a levél, az audiovizuális média – a film, televízió, a videó, a multimédia CD, a DVD stb (Hartai-Muhi 2004).

A betű nem misztikus jelképe valami elvont fogalomnak. Ez egy technikai eszköz. Egyszerűbb, de lényegében ugyanaz, mint a mozifelvevőgép. Épp azért, mert egyszerűbb, kénytelen volt hatezer éven át bonyolultabb módon érni el ugyanazt a célt, amit a bonyolultabb mozgófénykép egyszerűbben old meg: hogy képzeletünkbe vetítsen valamit, ami

megtörtént. A valóság képét szavakká alakítja át, előbb ezeket rábízza az idegközpont képtárának finom műhelyére, hogy alakítsa át a készletből megint képekké, aztán a közlésről számára használható, maradandó értéket, és bármikor, ha halványan is, felújítható emlékrögzítést kapjon. Végeredményben ugyanazt nyújtja, mint amit készen kapunk pl. a filmekből megerőltető agymunka nélkül (Hartai–Muhi 2004).

A könyvnyomtatás teremtette meg annak a lehetőségét, hogy kialakuljon egy gyökeresen új nyilvánosság, egy új célközönség, és az információáramlásban a társadalom valamennyi tagja részt vehessen. Az egyre sokrétűbb információs technikákkal nagyipari módon el lehet érni ezt a nagyközönséget.

A környezeti nevelés egyik nagy színterén, az iskolai oktatásban az írott szöveg, mint médium minden tanítási órán és az otthoni felkészülésnél jelen van. A nagyközönség, ebben az esetben a tanulók, a tantervekben kijelölt legfontosabb ismeretanyagot innen kapják meg. Napjaink globális és lokális problémái, felszínformák, országok jellegzetességei megfogalmazódhatnak a könyvek szövege által, s maradandó vagy múlandó képeket, képzeteket hoz létre gondolataikban. Tartós emlékek létrejöttéhez nem elég egyszeri ismeretközlés, szükség van ismétlésre, akár ismét az írott szöveg, akár más médiumok bevonásával.

Kutatások különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a tanulásban a megerősítésnek, s ha lehet, több érzékszerven keresztül. A szélrendszerek tanításánál például a tankönyv szövegén és magyarázó táblai rajzon túl más alkalommal, mintegy ismételve a főbb jellegzetességeket, mutathatunk képeket, vagy vetíthetünk filmet a pusztító erejű szélviharokról, vagy eljuthatunk a szélenergia hasznosításához is.

Az idegrendszeri központban létrejött minden ingerületi góc a többi központhoz befutó ingerekkel kapcsolatban van, s a fontosabb góc vezető szerephez jut. Bármely előzetesen jelentéktelen inger hatásossá válik, ha ezen központ felé utat tör magának, s egyre erősebb pályát épít ki. Így, megerősítéssel szilárdul meg az időleges idegkapcsolat, hogy a későbbiekben a feltétlen inger nélkül is kiváltsa a szükséges hatást (Ádám 1976).

Ha fúj a szél, immár lehet, hogy nemcsak bosszankodunk, hanem eszünkbe jut ennek hasznossága is, vagy örülünk, hogy nem a tornádók földjén élünk.

Állóképtől a mozgóképig

Akár ki sem mozdulva lakhelyünkéről, közvetítő eszközök segítségével új ismeretekre tehetünk szert, a világ legkülönbébb egzotikus távoli tájaira, különleges eseményekre látogathatunk el, más emberek életébe kóstolhatunk bele. Így fontos, hogy megértsük, miért van a sajtónak, a rádiónak, még inkább a televízióknak és a napjainkban egyre fontosabbá váló internetnek – vagyis a médiának – olyan nagy szerepe az emberek gondolkodásmódjának, világról vallott felfogásának, szokásainak alakításában.

Ebben a folyamatban különösen fontos szerepe volt a képekkel, képsorozatokkal, majd a mozgóképpel való közlésnek.

Évezredek óta arra törekszik az ember, hogy amit lát – a környező világ dolgait, színeit, fényeit, embertársait a világban stb. –, a lehető legvalószerűbben, azaz a láthatóhoz, érzékelhetőhöz leginkább hasonlatosan ábrázolja.

A képi kommunikáció azért válhatott a legkorábbi időktől alkalmas közlési móddá, mert a képeken megjelenő világ többnyire hasonlatos volt ahhoz, amit az emberek maguk körül láttak. Képeket mindig is készített az ember – pl. az altamirai és lascaux-i barlang anatómiai helyes állatrajzai 15–20 ezer évesek. De fellelhetőek képek, melyek csillagá-

szati megfigyelésekre utalnak, tipikus fontos jelenetek az akkoriak életéből, mivel hittek az ábrázolás varázserejében, vagy egyszerűen csak valami szépet meg akartak őrizni az utókornak. A környezet megfigyelése, törvényszerűségeinek felfedezése mindig is foglalkoztatta az embereket, hisz próbálta a javára fordítani azokat

A kép mindig segített az embernek abban, hogy emlékezzen, hogy újra átélje mindazt, amit fontosnak tartott, és megóvjá azt a feledéstől, hisz tanulságul szolgál a következő nemzedéknek.

A 19. században a művészek, főként a képzőművészek értik meg talán a leggyorsabban, hogy a *fotográfia*val új korszak kezdődött az ábrázolás, sőt talán a látás és így az emberi érzékelés történetében is. A közönség viszont nemcsak mint új, minden addiginál demokratikusabb művészeti ágat ünnepli, mely mindenki számára rendelkezésre áll, de mint nagy hatású kommunikációs formát is, mely érdekesebbé teszi az újságokat, a könyveket, a köztereket, s amely temérdek olyan dolgot mutat fel, amit azelőtt sohasem láthattott. A fotográfia már a század közepére rendkívül népszerű lett a legszélesebb tömegek körében, megszülethettek a fényképes tudósítások. Népszerűsége, gyakori alkalmazása máig töretlen.

Ám a képek útján kódolt üzenetek dekódolása nem is annyira magától értetődő, mint azt feltételeznénk. Az értelmezés során felismerjük a képen ábrázolt dolgokat, majd megértjük a kapcsolatát a valósággal. A képek szemlélése során számtalan élmény és tapasztalat idéződhet fel a befogadóban, s ezek befolyásolhatják a kép értelmezését. Egy vízesés például egyeseknek szép esztétikai élmény, másoknak lehet félelmetes a mélység és víz látványa.

A képsorozat rögzíteni tudja a változást, mely a legfontosabb emberi tapasztalások egyike. A változásból értjük meg azokat a törvényszerűségeket, melyek az emberek életét uralják, s változáshoz kapcsolódik a fejlődés gondolata is. Meghökkenítő és figyelemfelhívó lehet pl. egy képsorozat a gleccserek visszahúzódásáról, s a tendencia képi megfogalmazása által felmerülhetnek további, a témához kapcsolódó kérdések, túl azon, hogy a képi megfogalmazása esetleg gyönyörködtet színeivel vagy formavilágával.

A tanító-nevelő munka során fényképek, képek talán a legnépszerűbb szemléltető eszközök, tökéletesen meg lehet vele mutatni tipikus formakincseket, növényeket, állatokat, építményeket stb. Gyorsan lehet vele hatást kifejteni értelemre és érzelemre egyaránt, mivel a tapasztalati világ sokkal tökéletesebb illúzióját nyújtja, mint a festett vagy rajzolt kép, illetve szobor. A fotó lenyomat, a látható világ kontúrjainak, tónusainak hűséges leképezése, ahol a kép kapcsolata közvetlenebb az ábrázolttal.

Minden fénykép magán viseli alkotójának szemléletét, a rögzített látványhoz fűződő érzelmeit, véleményét. A fotográfia nemcsak reprodukál, de ábrázol is. Nem csupán kommunikációs eszköz, de új művészeti ág is. Ha a képkészítő elég érzékeny, és birtokában van a szükséges képességeknek, a céljának megfelelő képkivágást, távolságot, fényviszonyt, színeket vagy épp azok hiányát is meg tudja komponálni egy hatásos fotóhoz. Egy vulkánkitörésről olyan képeket is lehet készíteni, mely esztétikailag csodálatos élmény, ugyanakkor semmi egyéb problémára nem hívja fel a figyelmet. A képkészítő viszont ugyanerről az eseményről képes kérdéseket provokáló képeket is készíteni, mely során rácsodálkozhatunk a természet meggátolhatatlan erejére, veszélyekre, kísérőjelenségekre is. Az elérendő célt kell lebegtetni szemünk előtt a megfelelő képek kiválasztásánál, tehát képkészítőnek és a képfelhasználónak egyaránt van felelőssége a tudatformálásban.

A *mozgóképpel* legalább olyan döntő és új korszak kezdődött el az emberi kultúra történetében, mint amilyen a betűvel kezdődött 6000 évvel ezelőtt. A mozgóképi hatás rendkívül összetett élmény.

A képi kommunikációnak – mindenekelőtt a fénykép és a film esetében – különös sajátossága a tapasztalati világgal való szoros, mágikus jellegű összekapcsolódás: önkéntelenül azonosítjuk egy tárgy képét magával a tárggyal – pl. egy felhőkarcoló képét nézve eszünkbe sem jut, hogy az csak annak a képe, nem maga a felhőkarcoló. A világ leképezése számunkra az érthetetlen dolgok elképzelhetőségét, megértését, a valóság birtoklásának illúzióját jelenti. A filmeket, televíziós képeket többnyire minden különösebb kétely nélkül azonosítjuk a valósággal (Hartai–Muhi 2004). Ezen tulajdonság miatt átérezhetjük egy kép által az éhező indiai gyerekek kétségbeesését, az illegális szeméttelpek környezetkárosító és tájképromboló hatását, vagy akár egy gondozott park esztétikus látványát is. Ezek az élmények továbbvezethetnek az emberi felelősség gondolatához, vagy életviteli szokásaink felülbírálásához, tenni akaráshoz, az egyén felelősségéhez.

A *film és a televízió* éppúgy a valósághű megörökítés eszköze, akár a fotográfia. Reprodukálja a környező világ dolgait, a mozifilmek és televíziós műsorok az ábrázolt életanyag rendkívüli valószerűségével hatnak ránk, nagy erővel szuggerálja a kép valóságosságát. A néző átéli, amit mutatnak neki, szinte ő is ott van, résztvevője a rögzített eseményeknek. Különösen erős ez a reprodukáló jelleg a dokumentumfilmekben, az informáló műsorokban, a helyszíni tudósításokban. Gondoljuk csak meg mennyire különböző hatása van ránk, ha pl. árvízi károkról egy ismerősünk számol be, s mutatja meg a károkat, vagy ha a televízió híradójában látjuk, nyugodt magyarázat kíséretében.

A mozgókép erősen kötődik a létező dolgok világához, s a dokumentum típusú anyagoknál eszünkbe sem jut, hogy amit látunk, nem a valóság, csak annak a képe. A képkészítő nemcsak rögzíti, de mindig ábrázolja is, amit felvesz, s a végtermék a valószerűség erejével hat, még a tömegével gyártott kitalált témájú filmekben is (Hartai–Muhi 2004).

A néző megtapasztalhatja, hogy nem lehet biztos benne, hogy megtörtént eseményt lát-e, vagy csak egy új filintrükköt, mely vadászik az érzelmeire. Ennek köszönhetően sokszor a valóságos tények megmutatása sem vált ki már több izgalmat, vagy tettekre készséget a nézőből, hisz filmélményeit hívja elő. Nem feltétlenül gondolunk bele egy család hétköznapijaiba, akinek egy földrengés által összedőlt a háza, ami élete munkája volt. A láttott dolgok iránti érzékenység csökkent, hiszen megszokottá, hétköznapivá vált a vizuális élmények jelenléte.

A film- és műsorkészítőknek a mozgóképi ábrázolás számtalan eszköze áll rendelkezésre, hogy a néző figyelmét terelgesse, irányítsa, értelmezni segítse mindazt, amit elének tár: pl. közelkép, fények és színek tudatos megléte vagy hiánya, megvilágítás, fény-árnyék hatások, ismétlés, hossz és tempó, átszerkesztett tér-idő (montázs).

Ismétléssel minden művészi ábrázolás él, az egyik legfontosabb hatáskeltő elem. Az ismétlést nevezhetnénk akár megerősítésnek, hiszen bármi, amit többször láttunk, tapasztaltunk, így jobban bevésődik tudatunkba. Erre építenek a televízióban pl. a reklámok is. Hányszor látunk figyelemfelhívó reklámot mondjuk az üvegházhatásról?

„Ismétlés a tudás anyja”, hangzik el sokszor hétköznapijainkban is. A cél, hogy mindennapjaink részévé váljon a környezetért felelős életvitel, a környezettudatos magatartás, csak ismétlések sorozatával tud berögzülni tudatunkba és tetteinkbe.

A fontos pillanatok, információk halmozott ismétlése azonban nem veszélytelen, gyakran válik túlbeszéltté, elhasználttá, elnyűtté mindaz, ami önmagában érdekes, izgal-

mas lehetne. *Már megint?!* – kérdezzük ilyenkor. Ezen kívül ugyanaz az inger egy idő után megszokottá válik, és ezzel eltűnik felhívó jellege, közömbösen elmegyünk mellette.

Befolyásoló funkciók

A film, a televízió, az internet gazdagítja, segíti az emberek életét, általuk szerezhetjük be akár ismereteink nagy részét: földrajzi ismereteket, nyelvtudást, a legújabb divatot, a játékok edzhetik figyelmünket, s mindez később akár előnyösnek bizonyul munkánk/életünk során. Ha akarjuk, mindenhez szerezhetünk ismereteket, a főzéstől a globális éghajlati problémákig. Minden fontos helyre eljuthatunk az olimpiától egy gejzíríg, vagy naperművekig. A tömegmédiák viszont szabadságunkat is csorbíthatják.

A társadalom minden tagját érinti, hogy kik, milyen forrásból és milyen módon juthatnak hozzá a közösség sorsát érintő, valóban lényeges ismeretekhez – másfelől kiknek van joga vagy módja megismerni a tényeket, és esetleg az információk birtokában befolyásolni az emberek életét. A tömegmédiák nem egyszerűen közvetítő eszközök, hanem befolyásoló közegek. A hatalomgyakorlás a modern piaci társadalmakban nem erőszak alkalmazásával, hanem elsősorban kulturális befolyással történik (Hartai–Muhi 2004). A médián keresztül, változatos formákban megfogalmazott nyílt vagy rejtett üzenetek segítségével nyerik meg a fogyasztóként működő néptömegeket.

A fentiekben tárgyalt ingerek és vizuális élmények külső tulajdonságai alapján levonhatunk következtetéseket a környezeti nevelés szolgálatába állításához. A környezettudatos gondolkodás kialakulását megcélözva nyílt és rejtett üzeneteket lehet kibocsátani a nézőközönség felé, akik vevőként különböző fogékonysággal rendelkeznek. Ezért, valamint, hogy ne vesszen el az újdonság varázsa, megmaradjon a rácsodálkozás élménye, célravezető a változatos forma, a sokrétűség. Az ismétlés szükséges folyamatosan visszavisszatérve egy-egy témára, de nem szabad erőltetve, túl sokszor és egyoldalúan, mert érdektelenséghez vezethet. A képek, képsorozatok, mozgóképek stb. és az azokat készítő ember olyan készségek birtokában kell, legyen, hogy elhiggyük, valóságot mutat, elgondolkodtasson, megérintsen a témákkal, új összefüggésekre és szempontokra hívja fel a figyelmet.

Belső indíttatás a vizuális ingerek felfogásában

Érzelem és érdeklődés

Az ingerek, vizuális élmények külső tulajdonságai mellett belső tényezők is serkenthetik figyelmünket. Mindehhez beállítódás szükséges. Ennek jellegét az érzelmi és érdeklődési tényezők jelentősen meghatározzák, és az egyén számára fontos irányba tereli a személyiség energiáit (Atkinson et al. 1994).

Sok inger közül elsősorban annak van érdekessége számunkra, amely vágyainkkal, terveinkkel, szükségleteinkkel összefüggésben van. Szükségleteink kielégítésére törekszünk leghamarabb, ezért olyan tárgyak felé fordulunk, amelyek céljaink szolgálatában állnak. Az embernek létszükséglete például a tiszta ivóvíz, csapvíz, ezért törekszik arra, hogy be legyen vezetve lakásába, s érdeke, hogy környezet- és vízszennyező anyag ne legyen a közelében.

Az érdeklődés teremti meg a figyelem feltételét, és a figyelem valósítja meg ezeket a lehetőségeket. Sok cselekvésünk önkéntelenül indul meg, a továbbiakhoz viszont tudatos figyelmet irányít, szándékos figyelem szükséges.

Érdekesse válik valami, ha vele kapcsolatban vannak már ismereteink, tapasztalataink, és az új benyomás a régit kiegészíti, eddig nem ismert összefüggésében mutatja be. Pl. vannak ismereteink a szelektív hulladékgyűjtésről, esetleg így is gyűjtjük a hulladék egy részét. Ha többet hallunk a hulladékok felhasználási lehetőségeiről, hogy dekoratív kaspókat tudnak gyártani a palackok kupakjából, még inkább látjuk értelmét a szelektív gyűjtésnek, s feltételezzük, a többi hulladékból is tudnak készíteni valami hasznosat. Ebben az esetben figyelmünket belülről irányítja az érdeklődés.

Figyelmünk mintegy „keresi” a külső világ jelenségei közül azokat, amelyek pozitív vagy negatív hatással vannak az egyénre. Akaratlanul is eltávolodunk azoktól az ingerektől, amelyektől tartunk, félünk, és keressük azokat az ingereket, amelyek érdeklődésünket vonzzák.

Önkéntelen figyelem

Tudatunk egy tárgyra vagy jelenségre irányulhat akkor is, ha külön elhatározás nem vezet erre bennünket. Ebben az esetben önkéntelen figyelemről beszélünk, mely reflexszerű. Szívesen odafigyelünk minden tárgyra, jelenségre, ingerre, ami érdeklődésünkkel, irányultságunkkal van kapcsolatban, pl. szívesen nézegetünk pálmafás tengerpartot, naplementét.

Önkéntelenül odafigyelünk egy viszonylag erős ingerre, ami az egy időben ható ingerekhez képest erős. Itt a kontraszthatás érvényesül. Pl. leszakadt, olvadó jégtabla közepén egy bajba jutott állat, folyóvízben egy örvény, tengeren egy olajfúró torony.

A szokatlan, különleges inger, ami váratlan helyzeteket vetít elénk, szintén vonzza önkéntelen figyelmünket. Arra, ami ritkán fordul elő, ami nem megszokott, hanem újszerű, furcsa, minden ember könnyebben emlékszik, tehát könnyebben bevésődik az emlék. Azért lehet hatásosabb például egy erdei iskolás óra, mert váratlan élmények, újszerű és sokrétű ingerek érik a tanulókat, önkéntelenül nagyobb az érdeklődésük és a figyelmük, s később is könnyebben emlékeznek ezekre az ismeretekre.

Az erdei iskola képei, jelenségei, ingerei nemcsak akkor jelennek meg tudatunkban, amikor közvetlenül hatnak ránk, hanem később is. Az itt tapasztaltak, észlelték, élmények valamiféle nyomot, emlékképet hagynak maguk után, amelynek révén régebbi benyomásaink, tanult dolgok felidéződhetnek, majd módosíthatják gondolkodásunkat, értékrendünket, életvitelünket, szokásainkat is. Az emlékezés biztosítja eddigi élményeinknek, tudásunknak újabb benyomásokhoz, tapasztalatokhoz való kapcsolását, ezáltal egy teljesebb kép kialakulását.

Érzékszervek szerepe

A képzetek annyifélék lehetnek, ahányfélék az észlelések, tehát különböző érzékszervekhez kötöttek (Ádám 1976).

Érzékszerveink érzékenysége sem állandó. Érzékszerveink alkalmazkodása a rájuk ható ingerhez érzékszervenként változik. Nagyfokú alkalmazkodás tapasztalható a látás területén – „hozzászokik a szemünk” a látványhoz, sötétséghez...

Az egy időben ható ingerek hatására is változik az érzékenységünk, pl. erős intenzív színek között a gyenge, világos színűt, vagy a nagyméretűek között a kicsit nehezen veszszük észre.

Érzékszerveink érzékenysége főleg életkörülmények hatására változik, egyes foglalkozások pl. a látás különleges finomságát követelik meg.

„Miért lett ön festő?” kérdezték 1942-ben Matisse-t „Azért, hogy színekre és formákra fordítsam le érzelmeimet és érzékenységem reakcióit, s ez olyasvalami, amire nem képes sem a legtökéletesebb fényképezőgép, a színes fotó, de még a mozi sem.”

A környezeti nevelés területei

Az ember hatással van a környezetére a mindennapi tevékenységei során, bár ez sokszor nem is tudatosul bennünk. Ahhoz, hogy bolygónk élhető legyen, tudatosan kell törekednünk a fenntarthatóságra. Ehhez azonban megfelelő ismeretekkel kell rendelkezünk, és meg kell tanulnunk a környezetünkkel harmóniában élni. Földünk véges erőforrásait hatékonyan kell alkalmaznunk, a nem megújuló helyett a megújuló erőforrásokat kell kiaknáznunk, és ami talán a legfontosabb: előre kell gondolkodnunk, hogy a jövő generációi is egy élhető világba születhessenek.

A környezeti nevelés során különböző területeken fejthetünk ki hatásokat. Legszűkebb környezetünket, lakóhelyünket, annak környékét, vagy ahol a nap során legtöbb időnket töltjük, igyekszünk a számunkra legmegfelelőbbé, legkomfortosabbá tenni. Ez egy önkifejezési lehetőség, belső világunk, gondolataink, érzéseink, stílusunk megnyilvánul abban a képben, ahogy közvetlen környezetünket kialakítjuk. Amennyiben belső személyes világunk a környezet védelmét, szeretetét fontosnak tartja, az megmutatkozik elsősorban az általunk alkotott szűkebb környezet kialakításában, másodsorban és kevésbé nyomon követhetően a tágabb környezetünk alakításában.

Belső személyes világunk, szűkebb és tágabb környezetünkhöz való viszonyunk és tetteink hozzáadódnak a többi ember belső világához, azok szűkebb és tágabb környezetéhez. Így együtt alkotjuk és alkottuk meg azokat a körülményeket, amelyek most Földünkön uralkodnak. E körülmények a múltból táplálkoznak, és a távoli jövőbe mutatnak. Megtörtént cselekedeteken ugyan már nem tudunk változtatni, de jövőnkért még tudunk tenni.

Mindannyian az érintetlen természeti környezetünk nagy halmazába tartozunk, ami- ben az ember történelme során mind nagyobb részt foglalt el és alakított át. A külső természeti környezetünkhöz való viszony alakítása immár létfeltétellé válik. Sok helyen hal- lunk riasztó tényekről, globális felmelegedésről, savas esőkről, melyek megoldása való- ban globális szintű összefogásokat igényel (pl. káros ipari gázok, szennyvizek kibocsátá- sa), és melyeket többségében ráhagyunk a tudósokra és vezetőkre. Mindennapjaink so- rán, ha olyan egyszerű dolgokban részt veszünk, mint például a szelektív gyűjtés, faültetés, vízzel való spórolás, amit bárki megtehet, már védjük a környezetet. Mindenki szép és zöld környezetet szeretne maga körül, ne legyintsünk hát érdektelenül, hogy ha a másik nem csinálja, akkor én sem. Bár egy fecske nem csinál nyarat, de elhozza a változást. A fenntarthatóság kollektív emberi odafigyelést, tudatosságot, akaratot igényel.

Gyerekek környezettudatosságának és alkotó tevékenységének kapcsolata

Míg az egyén eljut a környezettudatos gondolkodás és cselekvés igényéig, részleges ismeret-éig, hosszú megismerési folyamatot jár be, bármely területről is legyen szó. Ehhez per- sze megfelelő ismeretekre van szükség.

„Az emberek környezetvédelmi analfabétizmus miatt rombolják a környezetet.” Ha ez valamennyire is így van, akkor fontos feladat a gyermekek zöld-érzékének fejlesztése, mind érzelmi, mind ismereti alapon. A gyermekek mindenkinél fogékonyabbak a környez- zetvédelem példáira és talán következetesebbek is.

Környezetünk, jövőnk szempontjából a fiatalság a jövőnk kulcsa. „Jó kezdet fél siker.” A megfelelő életmód elsajátítása már kiskortól nagyon fontos, akik így nevelkednek, azoknak felnőtt korukra már természetes lesz az ilyen típusú viselkedés, míg felnőttként sokkal nehezebben változtatunk szokásainkon.

Náluk szükséges elsősorban elkezdni életkoruknak és érdeklődésüknek megfelelően a környezettudatos gondolkodás kialakítását, ismeretek megszerzését, hisz ők fogékonyabbak és rugalmasabbak, mint az idősebb korosztály. Még kevesebbet „fogyasztottak” életük során, s környezetünk irányában tanúsított bimbózó érdeklődésük vagy felelősségtudatuk fantáziájukkal összekapcsolódva eredményezhet olyan fantasztikus alkotásokat, mely vizuális élményként a többiek szemét is felnyithatja környezetünk szépségeire, a földi élet csodáira, védelmének lehetőségeire.

Fontos, hogy nyújtsunk alternatívákat a (rossz értelemben vett) szokásos megoldások helyett. A leghatásosabbnak mutatózó törekvések a gyermek alkotókedvére alapozhatók: a játékkészítés öröme, az alkotás utáni vágy valóban mozgatórugó a gyermekek viselkedésében.

A látva-rajzolva-festve-mintázva megismerő ember egyszerre látási-megismerési cselekvések sorát, munkavariációk sorát, alkotó cselekvések és magasabb szintű élmények átélésének sorát jelenti. A fogalmi-verbális rendszerrel induló ismeretszerzés pedig valóságos és teljes értékűvé akkor válik, ha szenzoros tapasztalás is társul hozzá (Soltra 1988).

Az olyan alkotófeladatok során tehát, amik kapcsolódnak környezetünk bármely eleméhez, annak alaposabb megismerése és látásmódfejlesztés történik a kreativitást is felhasználva és fejlesztve.

Eddig fel nem fedezett részletekre csodálkozhatunk rá tanulmányrajzok (1, 1a, 1b, 1d kép) készítése során. Feladatunk ilyenkor a mind alaposabb megfigyelés és minden apró részletnek a visszaadása. A formák és színek megfigyelése, a rész-egész kapcsolata és az ábrázolt természeti forma kapcsolata a valóságos funkciójával, a környezetben betöltött szerepével új összefüggéseket láttat meg. Az a praktikusság, ahogy egy növény fel van építve, a természeti formák funkcionális csodáit mutatja meg. Tanulmányrajzoknál, ha megvan a rácsodálkozás élménye, sok apró kis részletet fedeznek fel, ami gyönyörködtet és még eddig felfedezetlen volt. Még ha nem is sikerül az alkotásokon visszaadni, akkor is ráirányítja a figyelmet a részletekre, tiszteletet vív ki magának az amúgy addig egyszerűnek vélt növény.

Amikor rájövünk, hogy milyen fantáziadús részletek, formák fedezhetők fel kis odafigyeléssel, a valóság alaposabb megfigyelésének igénye tud a személyiség részévé válni, immár alkotótévékenységtől függetlenül is. Nemcsak az egész, hanem a részleteket is megnézzük. A cselekvés és a feladatra koncentráció által kialakul egy személyes, érzelmi kötődés, a közömbösséget felválthatja az odafigyelés, a kíváncsiság, a pozitív hozzáállás.

A megismert, megszerzett kép-fogalmi ismereteinket nem csupán elfogadjuk, hanem továbbgondolással, továbbtervezéssel hasznosítjuk is. Igényeink szerint újra és újra összeépítjük, más és más kapcsolásokba rendezzük, valami újat találunk ki általuk és belőlük. Gondolkodásunknak ezeket az akcióit olyan gondolati-gyakorlati műveleteknek minősítjük, amelyek „kreatívak”. A Földünkön élő növények vagy állatok tulajdonságainak megismerése, tanulmányozása után például azok tipikus jegyeit kiemelve, egyedi ötletekkel, fantáziával különleges újragondolt alkotások tudnak létrejönni (2, 2a, 2b, 2c, 2d kép). Ezek készítésekor többszöri visszacsatolás, az eredeti újra megfigyelése szükséges. Környezetünk bármely elemének többszöri megfigyelése által a részletek jobban elmélyül-

nek, az ismeretek alaposabbak lesznek, s az esztétikai igényesség is növekszik. A valóságtól való elvonatkoztatás új dimenzióba helyezi a természeti formákat, az esztétikum, érzékettség erejével a többi ember érdeklődését is felkelti az alkotások és az eredeti forma iránt.

A valóság, és annak minél alaposabb megismerése, gyakoribb megfigyelése teszi lehetővé az alaposabb értelmi elsajátítást és az érzelmi affinitást. Érzelmi és esztétikai élményt adó alkotás (3, 3a kép) örömet okoz az alkotónak és nézőnek egyaránt, s a sikerélmény még inkább megerősíti abban, kedvet csinál ahhoz, hogy a továbbiakban is foglalkozzon vele. Ha a Földünkön zajló folyamatokban, tájakban, élővilágban felfedezzük a szépséget, az értékes részleteket, és ezek valamilyen módon esztétikai élményt nyújtó alkotásokhoz is vezetnek, a pozitív megerősítés hat a környezetünkhöz fűződő viszonyunkra is, egyre mélyülő tendenciával.

A vizuális gondolkodás során a képi emlékek, képzetek töltik be a fogalmak szerepét. Ezeket gondolati műveletek segítségével alakítjuk át közölhetővé, éppen úgy, mint ahogy a képek helyére került fogalmakat mondatokká. A gondolkodás nem fogalmi-verbális elemekkel, hanem vizuális képekkel történik. A képekben való gondolkodás alapfeltétele a kreatív folyamatoknak. A környezetünkben fellelhető anyagok találékony felhasználása is a vizuális képekben való gondolkodáson nyugszik, hisz ezek alakja, anyaga sugalmazza felhasználási lehetőségüket egyéb célokra (4, 4a, 4b kép). A gyerekek önkéntelenül vonzódnak az apró érdekes tárgyakhoz, csecsebecsékhez, szeretik őket fogdosni, nézegetni, gyűjteni. Ha elvisszük őket egy erdei sétára, nagy élvezettel szednek össze faleveleket, terméseket, ágdarabokat, miközben természetesen felhívhatjuk figyelmüket a természetvédelemre, az erdők tisztaságának fontosságára. A természetes anyagokból való alkotás ösztönösen kedvelt a gyerekek körében, dúskálnak az összegyűjtött holmikban, élvezik azok tapintását, illatát, s képesek hajba kapni az utolsó érdekes formájú falevélért, pedig korábban észre sem vették.

Tág felhasználási lehetőségei vannak a természetben található anyagoknak, ötletadással, megfelelő irányítással az alkotás által ezek egyre megbecsültebbé, értékesebbé válnak szemünkben.

Környezetvédelem szempontjából a Földünkön keletkező hatalmas mennyiségű hulladék sok fejtörést okoz. Globálisan már születtek megoldások és javaslatok újrahasznosításra, újrahasználásra és arra, hogyan tudnánk csökkenteni a kibocsátás mértékét. Minden egyes ember sokat tehetne saját hulladéktermelése csökkentése érdekében. Ne ragadjunk le annál a ténynél, hogy ha valamit elhasználtunk, akkor azt soha többé nem használhatjuk fel megint.

Fantázia és látásmód dolgoz az egész. Példamutatással, ötletek adásával, a fantázia kihasználásával, vizuális látásmód fejlesztésével egyszer csak a kidobásra ítélt holmik egy része alapanyaggá alakul (5, 5a kép). (Mióta kisfiammal elkészítettük többek között Optimusz fővezér jelmezét – 5. kép – csupa újrahasznosítható dologból, ugrásszerűen megnőtt a ki nem dobható „kincseknek” a száma, amelyekből mindig gyárt valamit, immár saját ötletei alapján is.)

Ugyanígy felhasználhatók műanyag flakonok, régi CD-k, lyukas zoknik, kinőtt ruhák, mindenféle csomagolóanyagok stb. ötletes alkotásokhoz. Ezeknek az amúgy kidobásra ítélt dolgoknak a felhasználása jobban fejleszti kreativitásukat, fantáziájukat, mint a boltban vásárolt félkész áruknak az összeállítása, s egyúttal felhívjuk a figyelmet a környezetvédelemre is. Rájönnek, mennyi mindent vásárolunk meg feleslegesen, ami utána a sze-

méttelepeken végzi, s mennyi mindent inkább megvesznek az emberek ahelyett, hogy kis fáradsággal házilág olcsóbban előállítanák, vagy a meglévőt helyrehoznák.

A szenzoros indítású, személyes tapasztalathoz kötött megismerő folyamat nagy hasznosságú gondolkodási és közlő rendszer, a fogalmi gondolkodás előfeltétele. A szenzoros ingerek és az észlelés, a dolgok képi és verbális-fogalmi értelmezése nem válnak szét, a folyamatot többnyire spontán éljük végig.

Ez egy nagyon mozgékony rendszer, mert nem csupán megismerő, hanem közlő és kifejező folyamatokat is láttat: a kép és a szó jeleivel a képi emlékekhez és a fogalmi emlékekhez is kapcsolódik. A kettő együtt a megismerés és az ismeretközlés egymásba kapcsolódó láncát alkotja. Mindennek van előzménye, és mindennek van következménye (Soltra 1988).

Összefoglaló gondolatok

A környezeti nevelés és tudatformálás során cél bizonyos ismeretanyag, gondolkodás, viselkedésminta változatos módszerekkel történő átadása és rögzítése, hogy ezeken a területeken minél felelősségteljesebb magatartást tanúsító emberek éljenek a jövőnk érdekében.

Különböző típusú emberek vagyunk. Vannak, akik elsősorban a mechanikus, mások a gondolati asszociatív kapcsolatokat vésik be könnyen. Némelyek a tárgyi egészre, mások a részekre vonatkozó összefüggések, megint mások az érzelemmel fűtött ismeretanyag bevésését helyezik előtérbe. Nincs tehát csak egyetlen jó módszer vagy eszköz a kezünkben, hisz annyifélék vagyunk, így minden emberhez más a legcélravezetőbb út.

Rengeteg inger, változatos impulzusok érnek minket hétköznapijainkban, s szükségünk is van megfelelő arányban élményekre, érzésekre, relaxálásra, nagy érzelmek átélésére és intellektuális tevékenységekre egyaránt.

Botorság azt hinni, hogy az egyén kivonhatja magát a vizuális ingerek hatása alól, hisz életünk szinte összes színterén jelen vannak, s ha akarjuk, ha nem, sugározzák és sugalmazzák felénk mondanivalóikat, s tesztelik személyiségünket változatos helyzetekben.

Ezekben a változatos helyzetekben kell megtalálni a lehetőséget, ahol a környezeti tudatformálás elkezdheti növeszteni csíráit, s érzelmi, értelmi szinten próbálja befolyásolni az egyes emberek környezettudatos gondolkodásának kialakulását. Ehhez információkat kapunk, feldolgozzuk, s részben a személyiség részévé tesszük. Hogy ez az átadás és bevésés sikeres legyen, teljesülni kell bizonyos feltételeknek.

Összefoglalva a sikeres bevésés feltételei és jellegzetességei a következők:

- befolyásolja idegrendszerünk állapota, egészségi helyzetünk;
- aktív viszony, szándék, törekvés jobb bevésést eredményez;
- meghatározóak az egyén személyi sajátosságai, mindenekelőtt érdeklődése;
- erőteljesebb a bevésés, ha többoldalú érzékszervi behatásra támaszkodik, illetve ha a bevésést tevékenység kíséri (értelmes bevésés egyes kísérletek szerint 22-szer eredményesebb mint a mechanikus);
- érzelmi helyzetben tartósabb a rögzülés;
- sikere függ eddigi ismereteinktől, ill. hogyan illeszkedik az új benyomás a régiekhez;
- függ a bevésendő anyag mennyiségétől;
- ereje függ az ingerhatás erejétől, illetve a hatás időtartamától;

- bevésés függ magának a tárgynak a természetétől, és attól a kapcsolattól is, ami a személy és a bevésendő anyag között van.

A környezeti nevelésben a vizuális ingerek alkalmazásának sokrétű lehetőségei rejlenek, mivel látással szerezzük leginkább környezetünkben az információkat, szemünk az egyik legfontosabb érzékszervünk, s a technikai fejlődéssel csak sokszínűbbé válik a paletta.

Viszont nem szabad kizárólagossá és uralkodóvá tenni, célszerű más érzékszervekre ható ingerekkel vegyesen, felváltva alkalmazni, hogy a mondanivaló változatosnak tűnjön.

A képekkel, vizuális élményekkel teli világunkban döntő fontosságú lenne a kritikus szemlélet kialakítása a fogyasztó szempontjából, hiszen ennek a területnek fogékonyságát kihasználva a személyiség értékrendje, értelmi és érzelmi intelligenciája torzulhat. Nagy tehát a felelőssége annak, aki ezeket az ingereket megfogalmazza, kibocsátja, láttatja a többiekkel.

„Zöldebbé” válni nem feltétlenül jár együtt radikális életmódváltással. Pici lépések rengeteget tudnak hozni, kis módosítások egyre jelentősebbekhez vezetnek. A rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásával erre mindenképpen törekednünk kell jövőnk érdekében, hiszen „a Földet nem apáinktól örököltük, hanem unokáinktól kaptuk kölcsön.”

IRODALOM

- Ádám György 1976: *Érzékelés, tudat, emlékezés*. Budapest: Gondolat.
- Atkinson, R. L. et al. 1994: *Pszichológia*. Budapest: Századvég.
- Hartai László – Muhi Klára 2004: *Mozgóképek és médiaismeret*. Budapest: Korona.
- O. Nagy Gábor 1985: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Soltra Elemér 1988: *A rajz tanítása*. Budapest: Tankönyvkiadó.

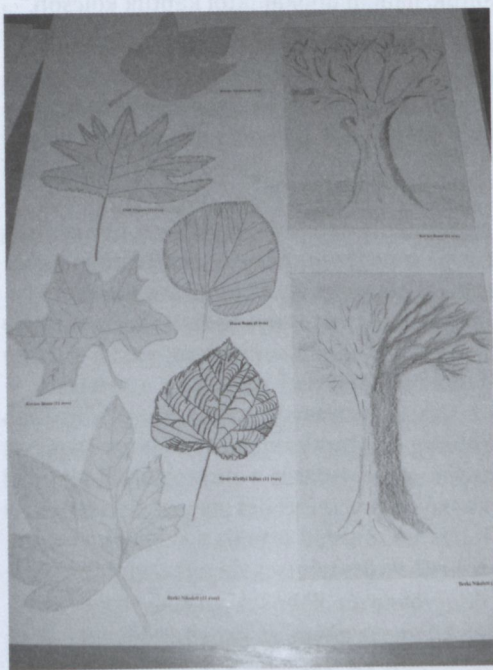
KÉPEK

1. Növénytanulmány

1a Virágtanulmány

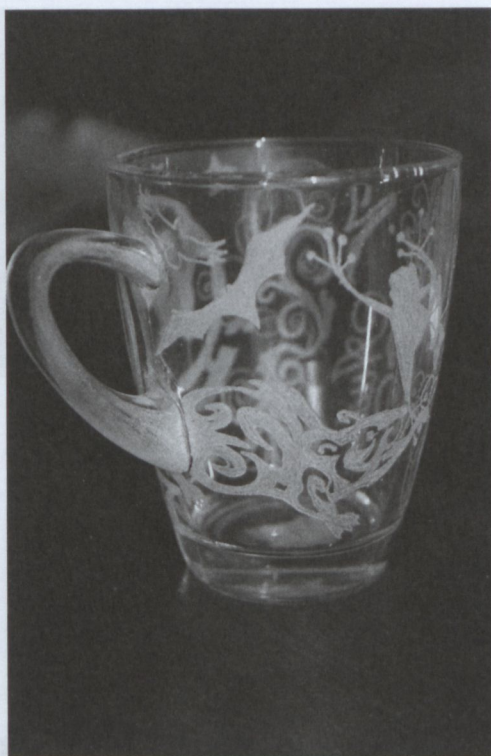
1b Levéltanulmány

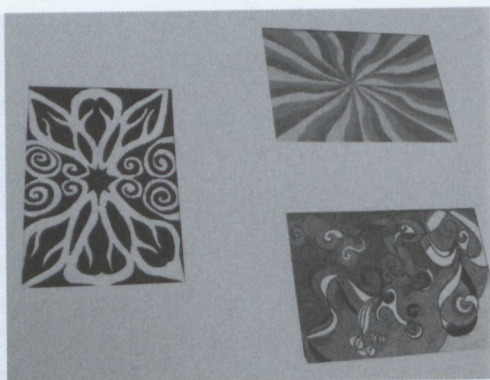
1c Csendélet

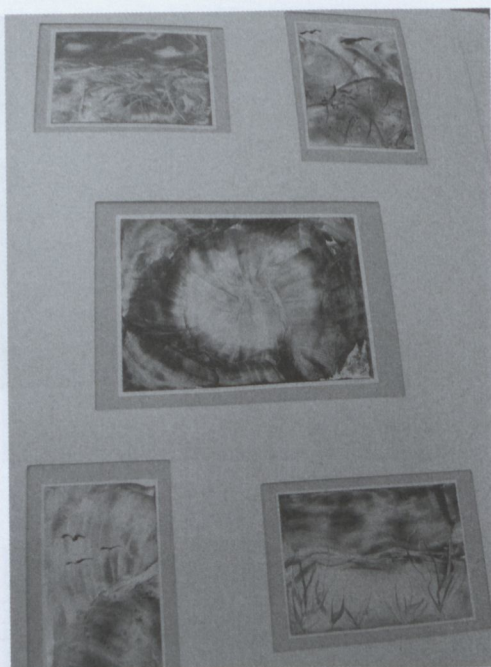
2. Gyöngyfák

2b. Állatminták gravírozva

2c. Növényi ornamentika

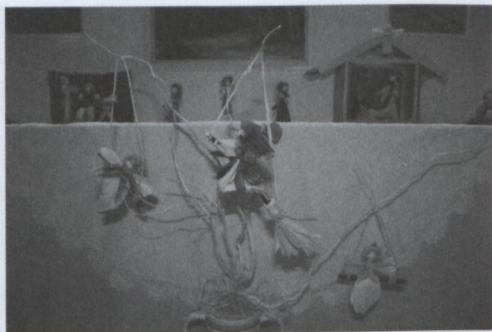
2d. Tájképek újragondolva

3. Üvegfestmények

3a. Szalvétaképek

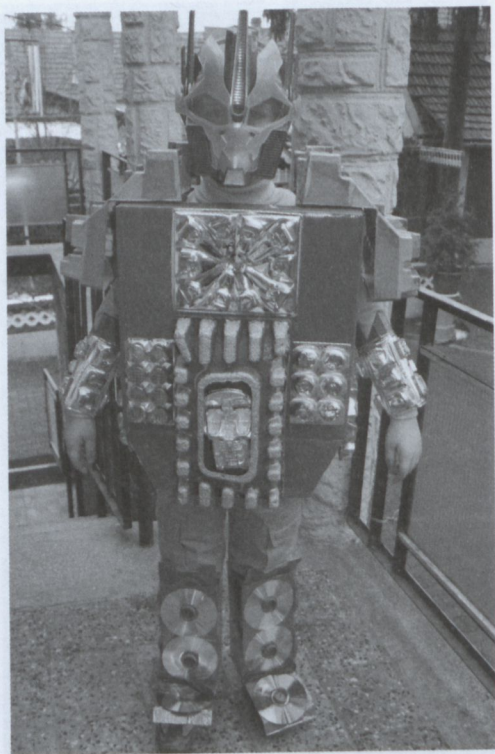
4. Csuhababák

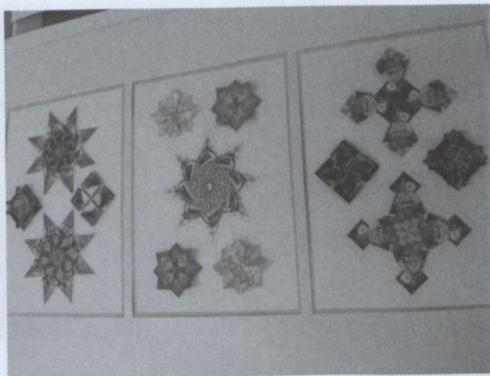
4a. Termésdísz

4b. Képkötés növényekből

5. Farsangi jelmez újrahasznosított anyagokból

5a. Újrahasznosított teafilterek

The connection between visual prospect and personality performing environmental awareness

The aim is the transmission and recording of a certain knowledge, thinking, methods of behaviour pattern with diverse methods during the environmental education and awareness-raising. The recognition of interactions between visual, personality and way of thinking helps to achieve this goal. This is not a short process in which our personality is tested and influenced in a variety of situations. Our responsiveness reacts differently to the open and hidden messages of visual tools influenced by both external and internal factors in our lives. In utilizing our childish interest with creative action we can develop vision, accomplish positive effects on both emotional and knowledge for the environment.